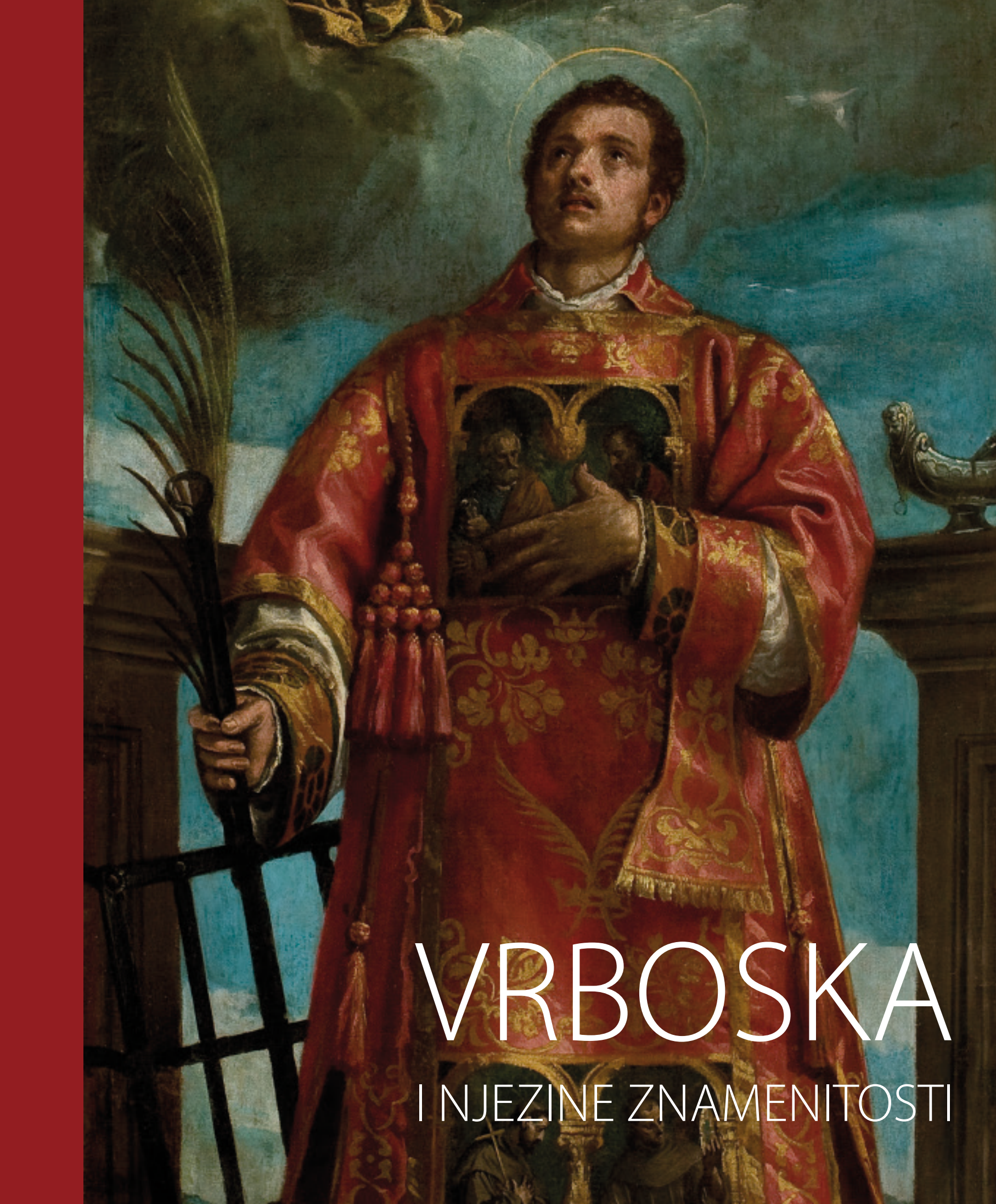

VRBOSKA

I NJEZINE ZNAMENITOSTI

VRBOSKA I NJEZINE ZNAMENITOSTI

Nakladnik:
Župa sv. Lovre – Vrboska

Za nakladnika:
Emil Pavišić, župnik

Urednik:
Radoslav Tomić, akademik

Lektura:
Danijela Marković
autori tekstova

Prijevodi i transkripcija:
Josip Franulić
Diana Sorić
Teuta Serreqi Jurić
Nikola Vuletić

Suradnici:
Arsen Duplančić
Branko Jozić
Milenko Lončar
Slavko Kovačić
Pero Gabelić

Grafičko oblikovanje:
Viktor Popović

Fotografije:
Filip Beusan

Dodatne fotografije:
Zoran Alajbeg (zračni snimci)
Državni arhiv Split (katastarski snimci)
Župni arhiv Vrboska (stare fotografije i razglednice)

Suradnici na prikupljanju foto dokumentacije:
Gabro Keršić
dipl. arh. Niko Gamulin

Tisak:
Kerschoffset, Zagreb

Naklada:
500

Tiskano u svibnju 2016.

Copyright © Župa sv. Lovre – Vrboska

Monografija je tiskana doprinosom Hvarske biskupije, Splitsko-dalmatinske županije, Općine Jelsa, Župe sv. Lovre u Vrboskoj, Turističke zajednice Vrboska i župljana Vrboske.

—

CIP – Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U SPLITU

UDK 930.85(497.5 Vrboska)

VRBOSKA i njezine znamenitosti / <urednik Radoslav Tomić ; prijevodi i transkripcija Josip Franulić ... et al.>. – Vrboska : Župa sv. Lovre, 2016.

Bibliografija.

ISBN 978-953-59044-0-3

1. Tomić, Radoslav
I. Vrboska -- Kulturna baština

160513072

VRBOSKA

I NJEZINE ZNAMENITOSTI

Darka Bilić

O povijesti izgradnje crkava u Vrboskoj i njihovim stilskim karakteristikama

U rekonstrukciji povijesnog slijeda izgradnje sakralnih građevina u Vrboskoj danas se, zahvaljujući dugom nizu istraživača možemo osloniti na veliki broj konkretnih povijesnih činjenica. Dokumenti koje je Niko Duboković Nadalini vrijedno pronalazio i objavljivao omogućili su rekonstrukciju povijesti nastanka Vrboske i njenog demografskog razvitka, a recentna saznanja pridonijela su jasnijoj kronologiji izgradnje pojedinih crkava njene župe.¹

Crkva sv. Petra

Proces naseljavanja uvala koju danas obuhvaća Vrboska počeo je sporadično možda već tijekom 14., ali je bio intenzivniji u 15. stoljeću. Geografski položaj na kojem se danas nalazi Vrboska spominje se prvi put u Statutu hvarske komune iz 1331. godine te se naziva „Vrbanjska vala“ (*vallis Varbagni*).² U toj je uvali, kako Statut spominje, postojala crkva sv. Petra koja je označavala granicu između teritorija Vrbanja i Pitava. Crkva sv. Petra, premda ne izvorne strukture, danas se ubicira na istočnom rubu naselja, a spominje se više od sto godina prije spomena naseljenog mjesta. Ova najstarija crkva u Vrboskoj nije građena s namjerom da postane mjesna crkva već tek kao kapela u povremeno korištenoj luci na pustom mjestu.³ Crkvica Sv. Petra bila je pod patronatom patricija Hranotića i Piretića. Tijekom vremena je porušena, no 1469. godine Hranotići (*de Chranchis*) su je obnovili naglašavajući da je grade na starim temeljima te se kao takva sačuvala do danas s manjom obnovom iz 1999. godine.⁴ Radi se o malenoj, pravokutnoj građevini s izvana pravokutnim, a unutra polukružno zaključenim svetištem natkrivenoj dvostrešnim krovom od kamenih ploča. Jednostavna, ožbukana i obijeljena unutrašnjost broda nadsvedena je šiljatim bačvastim svodom, dok je svetište nadsvedeno polukalotom. Nakon što je osamdesetih godina 20. stoljeća, bez odobrenja konzervatorske službe, otučena žbuka s unutrašnjih zidova crkve Darko Petrović je na osnovu tada vidljivih različitih tehnika zidanja uspio raspoznati dvije različite faze gradnje crkve.⁵ Analizom načina gradnje pojedinih zidnih ploha zaključio je da je izvorna, romanička crkva sv. Petra izgrađena krajem 13. stoljeća te da se njena struktura djelomično sačuvala

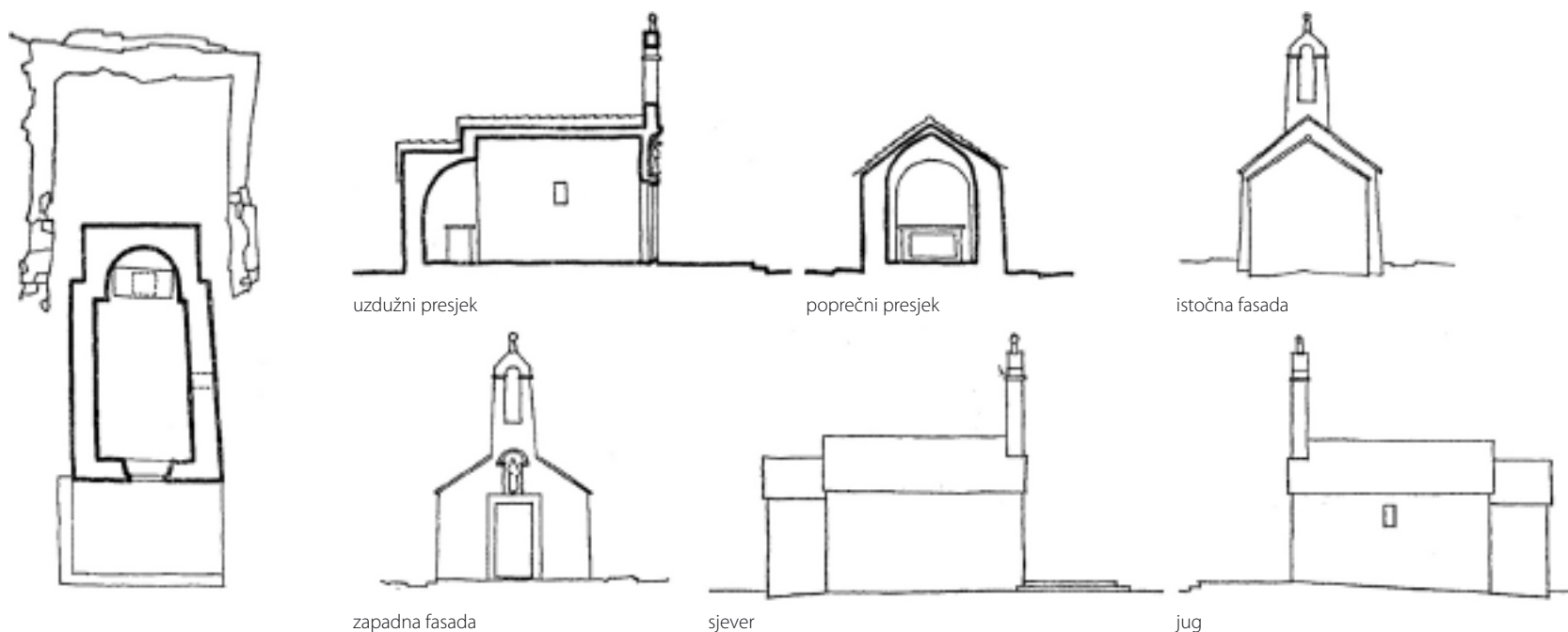
1 Zahvaljujem don Ivici Huljevu i Jošku Bracanoviću na informacijama o rezultatima njihovih arhivskih istraživanja bez kojih ovaj rad ne bi bio potpun.

2 Niko Duboković Nadalini, Crkva-tvrđava u Vrboskoju, *Zapisi o zavičaju II*, Jelsa 1970., 48.

3 Niko Duboković Nadalini, Jelsa u XV. stoljeću, *Zapisi o zavičaju II*, Jelsa 1970., 33.

4 Niko Duboković Nadalini, Jelsa u XV stoljeću, *Zapisi o zavičaju II*, Jelsa 1970., 42-43; Niko Duboković Nadalini Crkva-tvrđava u Vrboskoju *Zapisi o zavičaju II*, Jelsa 1970., 48; Joško Kovačić, *Iz Hvarske kulturne baštine*, Hvar, 1987., 13.

5 Darko Petrović, Crkvica sv. Petra u Vrboskoj, *Prilozi povijesti otoka Hvara* 7, Hvar, 1983., 11-14.

u sklopu današnje građevine. Pravokutni brod romaničke crkve sv. Petra, prema Petroviću, u unutrašnjosti je bio nadsveden bačvastim svodom polukružnog presjeka, dok je apside s vanjske strane bila polukružno zaključena.

Na ožbukanom pročelju današnje crkvice nalazi se pravokutni ulaz i naknadno nadograđena visoka preslica za zvono, dok se između njih, u naknadno formiranoj polukružnoj niši s renesansnom školjkom nalazi kip sveca zaštitnika sv. Petra. Iako se za ovaj kip, visine svega nešto više od jednog metra, u znanstvenoj literaturi više puta iznijelo mišljenje da je nastao u radionici Nikole Firentinca i Andrije Alešija ili pak u krugu utjecaja Nikole Firentinca,⁶ Igor Fisković kip je, 2002. godine, pripisao izravno ruci kipara i graditelja Nikole Ivanova Firentinca: ... *Po tome ga i pripisujem samome meštru Nikoli Ivanovu koji ovdje iskazuje visoku razinu likovnih znanja i plastičkih osjećanja satkanu na spoznajama modernih toskanskih traženja uz zajamčenu upućenost u iskustva antičke skulpture. U tom smislu djelo i čitamo nužno upriključeno obnovi crkvice Sv. Petra u Vrboskoj, što je uslijedila nakon zavjeta članova na otoku utjecajnih obitelji Hranotića i Piretića (alias Hektorovića) iz 1469. godine, omogućivši puni odraz majstora – kipara prije negoli će se ogledati na znatno većim i značajnijim pothvatima u Trogiru i Splitu.* Fisković je povezao nastanak kipa s obnovom crkvice 1469. godine u gotičko-renesansnim stilskim formama datiravši kip u ranu fazu djelovanja Nikole Firentinca u Dalmaciji.⁷

6 Vladimir Gvozdanović, Prilog radionici Nikole Firentinca i Andrije Alešija, *Peristil* 10-11, Zagreb 1968., 59-64; Ann Markham Schulz, *Niccolo di Giovanni Fiorentino and Venetian Sculpture of the Early Renaissance*, New York 1978., 75.

7 Igor Fisković, Kip sv. Petra u Vrboskoj: početci Nikole Ivanova Firentinca u Dalmaciji, *Peristil* 45, Zagreb, 2002., 88-89; Igor Fisković, Životna priča jednog renesansnog kipa, *Klesarstvo i graditeljstvo* 20/1-2, Pučišća 2009., 29-53.

Crkva sv. Petra – Iznad: Današnje stanje; Ispod: Pretpostavljeni izvorni izgled iz 13. st. (Preuzeto iz D. Petrović, Crkvice sv. Petra ...)

Petrović je upozorio i na postojanje temelja zida, u neposrednoj blizini, istočno od crkve u širini od 80 centimetara. S obzirom da je crkvice smještena na isturenom položaju u odnosu na naselje, prema ulasku u zaljev na samoj obali, Petrović smatra da se ovi ostaci mogu identificirati kao obrambeni zid s puškarnicama kojim je bila obzidana neposredna okolica crkve prema svjedočenju tadašnjih stanovnika Vrboske.⁸

Najraniji podaci o darovanju općinske zemlje privatnicima u Vrboskoj sežu u 1459. godinu kada Petar Piretić i sin mu Ivan, od kojih potječe rod Hektorovića, dobivaju zemljište na položaju *Čarna luka* iz čega se zaključuje da su se tijekom prve polovice i sredinom 15. stoljeća, smirivanjem prilika u Dalmaciji uspostavom političke dominacije Mletačke Republike, stvorile prilike za početak intenzivnijeg naseljavanja ove zaštićene luke. Prema svjedočenju kanonika Nikole Starjanića, župnika Vrbanja, Svirača i Vrboske iz 1504. godine doznaje se da su se u Vrbosku doselili mještani najviše iz Vrbanja, ali i iz Vrisnika, Pitava i Svirača. Vrboska je nastala na isti način kao što se, nešto ranije, u početku 15. stoljeća počela naseljavati i Jelsa i to kao luka Pitava, mjesta udaljenog tri kilometra od mora, a iz težnje stanovnika za širenjem pomorske djelatnosti i ribarenjem.⁹

Vanjština crkve sv. Petra

Unutrašnjost crkve sv. Petra

8 Darko Petrović, Crkvice sv. Petra u Vrboskoj, *Prilozi povijesti otoka Hvara* 7, Hvar, 1983., 14.

9 Niko Duboković Nadalini, Emancipacija naselja hvarske ravnice od feudalnog oblika crkvene uprave, u: *Odabrani radovi*, Split, 2001., 47-48.

Crkva sv. Lovre

Tijekom 15. stoljeća formiranjem naselja intenzivirala se građevinska djelatnost kada je došlo i do obnove i izgradnje crkava. Osim što je obnovljena već spomenuta crkva sv. Petra, u drugoj polovici 15. stoljeća u mjestu je izgrađena i nova crkva. Naime, iz spomenutog dokumenta kanonika Nikole Starjanića iz 1504. godine doznaje se da su mještani Vrboske htjeli sagraditi svoju crkvu, neovisnu od Vrbanja s pravom patronata te su od hvarskoga biskupa Lorenza Michielija zatražili dozvolu da sagrade novu crkvu u samoj uvali. Biskup Michieli odobrio je ovu molbu te se pretpostavlja da je crkva izgrađena za vrijeme njegovog biskupovanja ili dovršena neposredno nakon toga, i to između 1473. i 1486. godine, te da je njemu u čast posvećena njegovom imenjaku i zaštitniku svetom Lovri đakonu.¹⁰

Crkva sv. Lovre, izgrađena u zadnjoj četvrtini 15. stoljeća, bila je jednobrodna pravokutna građevina skromnih dimenzija vjerojatno s pravokutnom apsidom analogno tlocrtu drugih sakralnih građevina u Vrboskoj. Perimetralnim zidovima obuhvaćala je tek širinu današnjeg glavnog broda crkve što je očito iz tkanja kamene građe na današnjem pročelju crkve. Iz sačuvanog zida njenog pročelja čija struktura se jasno razlikuje od ostatka pročelja vidljivo je da je glavni otvor bio niži ili drugačijeg oblika od današnjeg, a da se nad središnjim dijelom glavnog pročelja, iznad okulusa izdizao zvonik na preslicu.

Danas je glavna lađa crkve nadsvedena šiljatim bačvastim svodom s kamenim pojasnicama koje dijele svod na četiri traveja, a oslanjaju se na kamene konzole. Gotovo identičan tip kasnosrednjovjekovnog konstrukcijskog sistema veoma je čest i javlja se u Dalmaciji od 15. a ponegdje sve do 19. stoljeća. Prostorno je rasprostranjen najviše u crkvama na srednjodalmatinskim otocima Hvarske biskupije, Hvaru, Braču i Visu, ali i na kopnu između Šibenika i Omiša.¹¹ Na otoku Hvaru isti tip svoda nalazimo u koru hvarske katedrale izgrađenom najvjerojatnije oko 1500. godine, ali i u obližnjoj Jelsi, gdje je župna crkva Uznesenja Marijina proširena i utvrđena 1535. godine te je unutrašnje oblikovanje svoda i pojasnica napravljeno po uzoru na kor hvarske katedrale. Za razliku od jelšanske župne crkve i kora Hvarske katedrale, u crkvi sv. Lovre u Vrboskoj danas ne nalazimo razdjelni vijenac između zida i svoda jer je glavni brod naknadno odijeljen od bočnih stupcima povezanim lukovima koji sežu visoko, gotovo u krivulju svoda. Kao nagovještaj oblikovanja razdjelnog vijenca, između prve pojasnice uz svetište i njene trokutaste konzole nalaze se horizontalno umetnuti, meko profilirani klesanci. Osim toga pojasnice se u crkvi sv. Lovre oslanjaju izravno na konzole, a ne lezene kao kod ranije navedenih dvaju primjera. S obzirom na navedene nedorečenosti u reproduciranju ishodišnog primjera, vjerojatno je oblikovanje svoda glavnog broda crkve sv. Lovre, uslijedilo nakon jelškog primjera, odnosno nakon 1535. godine te prije 1579. godine.

Crkvu sv. Lovre pohodio je 1579. godine apostolski vizitator veronski biskup Agostino Valier i prema njegovim riječima zatekao ju je skladnu i prostranu.¹² Premda je veronski biskup Valier izrazio pozitivan dojam s obzirom na izgled crkve, sukladno danas poznatim podacima iz kasnijih vizitacija, možemo ustvrditi da je Valier prilikom svog obilaska Vrboske zatekao jednobrodnu crkvu skromnih dimenzija, a ne trobrodno zdanje kakvo danas zatičemo. Valier je ovom prigodom naredio da se sagradi dolična sakristija koja je trebala biti osigurana rešetkama i staklom na prozorskim otvorima¹³ koja međutim nije skoro sagrađena. Pravilno tkanje zidnog plašta crkve koje se ravnomjernim vertikalnim nizovima proteže kroz sve obodne plohe crkve navodi na zaključak da je današnja sakristija građena gotovo istovremeno s bočnim brodovima crkve te pravokutnim svetištem. Prozorski otvori na bočnim zidovima apside istovjetni su prozorskim otvorima na začelnom zidu sakristije. U oba

10 Niko Duboković Nadalini, Gdje je bila Civitas Vetus Ielsae, *Zapisi o zavičanju II*, Jelsa 1970., 15, 20; Niko Duboković Nadalini, Crkva-tvrđava u Vrboskoj, *Zapisi o zavičanju II*, Jelsa 1970., 49, 59; *Šematizam Hvarske biskupije*, Hvar, 1976., 11; Niko Duboković Nadalini, Emancipacija naselja hvarske ravnice od feudalnog oblika crkvene uprave, *Odabrani radovi*, Split, 2001., 48-50; Daniele Farlati, *Hvarski biskupi*, Split, 2004., 115.

11 Vladimir Marković, Dalmatinske crkve 17. i 18. stoljeća sa šiljatim bačvastim svodom i pojasnicama – ishodišta i putovi usvajanja, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 32, Zagreb 2008., 115-138.

12 Valierova vizitacija Hvarske biskupije 1579., priredio Josip Franulić, *Prilog Vjesnika Hvarske biskupije*, Hvar, 1976., 34-35.

13 Prema Valieru, u sakristiji se trebao napraviti umivaonik za pranje ruku te postaviti prikladan ormar za čuvanje svih ukrasa za crkvu i oltare. *Spisi apostolskih vizitacija Hvarske biskupije iz godina 1579., 1602./1603. i 1624./1625.*, priredili Andrija Vojko Mardešić i Slavko Kovačić, Rim 2005., 183-185.

—
Pogled na glavno pročelje
i južni zid župne crkve sv.
Lovre

slučaja radi se o blago šiljato zaključenim visokim i uskim prozorskim otvorima s koso uvučenim doprozornicima. Ovako oblikovane prozore nemoguće je preciznije datirati jer identično oblikovane otvore nalazimo od kasnog srednjeg vijeka do 17. stoljeća na brojnim crkvama srednje Dalmacije.

Sigurno je crkva sv. Lovre nastradala tijekom pučkog ustanka 1512. godine kada je providur Giustiniani s hvarskim plemićima poharao mjesto.¹⁴ Nakon što je poharana i 1538., nanovo je opljačkana i spaljena u kolovožu 1571. godine u napadu osmanskog vazala bega Uluč Alija¹⁵ Tada je, prema opisu anonimnog očevica, više no sigurno i crkva sv. Lovre bila opljačkana i spaljena. No, crkva je ubrzo popravljena jer o njenom dobrom stanju svjedoči vrbovački župnik Luka Strijanić u svibnju 1582. godine prilikom

¹⁴ Petar Kuničić, *Vrboska i njezine rijetkosti*, Sarajevo, 1902, 8.

¹⁵ Petar Kuničić, *Vrboska i njezine rijetkosti*, Sarajevo 1902., 8–11, O begu Uluč–Aliju vidi: Gino Benzoni, Galeni, Gian Dionigi, *Dizionario Biografico degli Italiani 51*, Roma 1998.), Url: http://www.treccani.it/enciclopedia/gian-dionigi-galeni_%28Dizionario-Biografico%29/ (3. prosinca 2014.).

vizitacije hvarskog biskupa Petra Cedulina.¹⁶ Vicentinski biskup i apostolski vizitator Mihovil Priuli, obiđavši crkvu sv. Lovre 7. siječnja 1603. godine donosi nešto preciznije podatke. On je primijetio da je crkva nadsvedena te da je njen pod izravnat. U crkvi su se osim skromnog glavnog oltara posvećenog sv. Lovri tada nalazila još dva oltara, jedan posvećen Presvetom Ružariju i drugi Presvetom Začecu. Biskup je, osim ostalih izmjena, naložio da se crkveni zidovi objejele, a da se na okrugli prozor na pročelju crkve postavi željezna rešetka.¹⁷ 2. siječnja 1625. godine crkvu je pregledao zadarski nadbiskup i apostolski vizitator Oktavijan Garzadori te je u spisima vizitacije naveo da se u crkvi nalaze tri kamena oltara, glavni te dva bočna posvećena Svetom Križu i Presvetom Ružariju.¹⁸ Nadbiskup Garzadori napominje da crkva nema sakristije čiju izgradnju je još 1579. godine naredio vizitator Valier. Crkva je prema Garzadoriju dobro napravljena, ali je svojom veličinom neprikladna za potrebe stanovništva Vrboske koji su vizitatoru iznijeli svoju namjeru da otvore kapelu (*aperire cappellam*) što nam pokazuje da je crkva prije naknadnog proširenja imala barem jednu bočnu kapelu čijom nadogradnjom se formirao bočni brod.¹⁹

Iz spisa vizitacije apostolskog vikara Petra Morarija doznaje se da je 1627. godine crkva bila u izgradnji.²⁰ Stanovnici Vrboske su vjerojatno nedugo nakon 1625. godine započeli s realizacijom namjere da povećaju crkvu. Naime, Morari je zabilježio

Unutrašnjost crkve sv.
Lovre – Pogled prema
ulazu

Unutrašnjost crkve sv.
Lovre – kor crkve

16 Biskupski arhiv u Hvaru (BAH), kutija 39, Miscellanea raznih biskupa, Građa za shematizam (1); „... *San Lorenzo di fabbrica sta bene et anco di Calici, Paramenti et altre cose necessarie al Culto Divino.*”

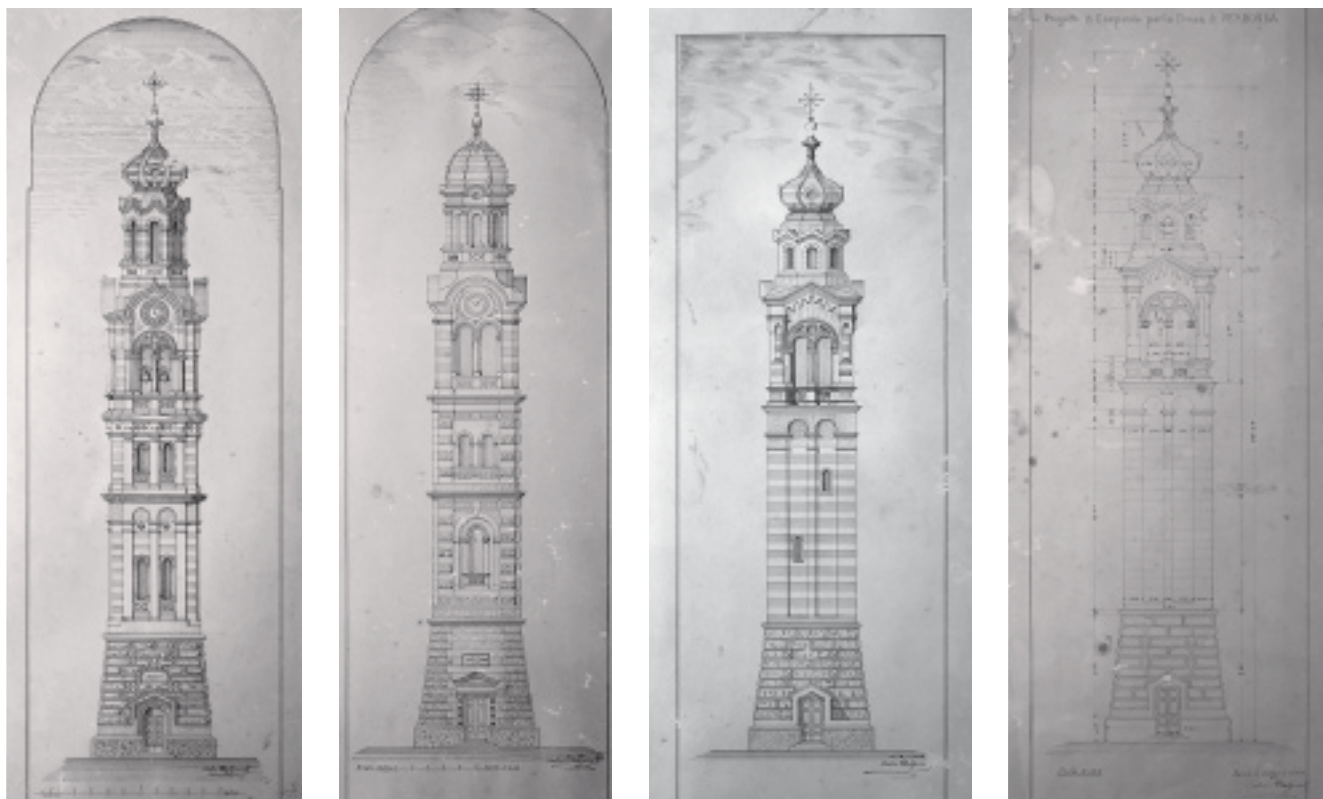
17 *Spisi apostolskih vizitacija Hvarske biskupije iz godina 1579., 1602./1603. i 1624./1625.*, priredili Andrija Vojko Mardešić i Slavko Kovačić, Rim 2005., 394-395.

18 *Spisi apostolskih vizitacija Hvarske biskupije iz godina 1579., 1602./1603. i 1624./1625.*, priredili Andrija Vojko Mardešić i Slavko Kovačić, Rim 2005., 512-513.

19 Naime, krajem 16. stoljeća stanovništvo Vrboske se udvostručilo. Prema podacima biskupa Valiera 1579. godine u Vrboskoj živjelo oko 500 stanovnika, a već 1609. godine ima 100 ognjišta te ukupno 1000 stanovnika, vidi: Joško Kovačić, Neki podaci o broju stanovnika Hvara i Visa, *Iz hvarske kulturne baštine*, Hvar 1987., 88.

20 BAH, kutija 1, Liber Visitat.nis... Petri Maravj Vicarij Appostolici... ab anno MDCXXVII.

1627. godine da je cijela crkva u izgradnji zajedno sa krstionicom sjeverno od glavne lađe čije zidove zatiče od kamena i bez ukrasa. Već tada je postojala barem jedna bočna kapela uz glavni brod crkve ili čak bočni brod s obzirom na podatak koji donosi Morari, a to je da je crkva imala, osim glavnog ulaza još trija vrata, od kojih su jedna bila na glavnom pročelju. Tijekom 17. stoljeća, osim što je crkva povećana prigradnjom u više navrata s dva bočna broda, preoblikovano je i svetište crkve. Novo, pravokutno svetište je izgrađeno više i duže od prvobitnog, s polukružnim trijumfalnim lukom koji je u potpunosti iskoristio visinu glavne lađe crkve. U unutrašnjosti je nadsvedeno četverodijelnim križno rebrastim svodom, a s njegove sjeverne strane mu je istovremeno prigradena sakristija. Izgradnja bočnih brodova dovršena je tijekom 18. ili 19. stoljeća kada su traveji bočnih brodova nadsvedeni češkom kapom.

U konačnici su dva bočna, niža broda zajedno sa sakristijom i glavnim brodom prekrivena jedinstvenim, dvoslivnim krovom, bez izvana, iskazane visine pojedinih brodova lišivši je time bazilikalnih karakteristika. Pročelje crkve zaključeno je jedinstvenim zabatom koji obuhvaća sva tri crkvena broda, jednako kao i pročelje dominikanske crkve sv. Marka u Hvaru koje je moglo poslužiti kao uzor.²¹ Ovako konačno oblikovano pročelje sv. Lovre nepobitno priziva upravo pročelje crkve Gospe od Spilice na Visu izgrađeno u 18. stoljeću. Osim što su obje trobrodne građevine prekrivene jedinstvenim dvoslivnim krovom, pročelje Gospe od Spilice gotovo je identično pročelju sv. Lovre u svim njihovim oblikovnim elementima: četverolisnim okulusima iznad bočnih ulaza, središnjom rozetom i preslicom za zvona u vrhu zabata.

Premda se jednako oblikovane konzole javljaju kao dio arhitektonske dekoracije i na ulaznim vratima bočnih brodova na glavnom pročelju i ispod prve pojasnice šiljatog svoda glavne lađe izgradnja svoda glavne lađe i bočnih brodova crkve nije istovremena kako su pokazali arhivski podaci. Konzole su trokutaste, konkavno uvučenih stranica s donje strane ovješnim okruglim ukrasom. Osim što ove konzole nalazimo na već spomenutom nizu hvarskih crkava kao dio konstrukcijskog sistema šiljatog bačvastog svoda s pojasnicama nalazimo ih aplicirane i kao dio arhitektonske dekoracije ispod kamene grede praga glavnih vrata crkve sv.

Glavna lađa crkve
sv. Lovre, pogled prema
svetištu

Anton Matzenik, Tri
prijedloga i izvedbeni
projekt za novi zvonik
župne crkve, svibanj 1908.

21 Ambroz Tudor, Dvije viške crkve i njihovo utvrđivanje 17. stoljeću, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 34, 1994., 297. Autor povezuje pročelja Gospe od Spilice i dominikanske crkve sv. Marka u Hvaru, međutim ne spominje pročelje crkve sv. Lovre u Vrboskoj.

Marije od Milosrđa u Vrboskoj, ali i na pragu glavnog ulaza franjevačke crkve u Hvaru.²² Ponavljanje istih konstrukcijskih sistema te istog tipa arhitektonske plastike na spomenutim crkvama otoka Hvara, Visa i dalmatinske obale zahvaljujemo rasprostranjenosti djelatnosti korčulanskih klesarskih radionica te majstora koji su sudjelovali kao projektanti, ali i izvršitelji izgradnje spomenutih crkava te su tijekom dugog vremenskog razdoblja upotrebljavali isti arhitektonski dekorativni rječnik.

Nakon što je, najvjerojatnije u 18. stoljeću iznad pročelja crkve sagrađen današnji zvonik na preslicu, pojavila se ideja početkom 20. stoljeća da se u Vrboskoj sagradi samostojeći zvonik. Poblize podatke o toj neostvorenoj namjeri donosi nam dokument sačuvan u župnom arhivu u Vrboskoj.²³ Iz nedatiranog dokumenta iščitava se da je Vrbosku posjetio (don Frane) Bulić u pratnji mjernika te da je nakon obilaska mjesta savjetovao biskupa da se zvonik ... *sagradi ne kod župne crkve već na plokati kod crkve Blažene Gospe i to u obliku iste crkve, čim bi se dobilo takvu skupinu, koju bi se uzalud i dalje Dalmacijom tražilo.* Prema ovom dopisu, i biskup i općinska uprava oduševljeno su podržali i odobrili ovu inicijativu. Izrada nacrtu prijedloga zvonika pripala je građevinskom poduzetniku Antonu Matzeniku iz okolice Zadra.

U župnom arhivu sačuvala se mapa nacrtu triju prijedloga za izgradnju zvonika. Sva tri nacrtu popisao je *baumister* Anton Matzenik, a izrađeni su u Zadru i datirani u svibanj 1908. godine.²⁴ Svi prijedlozi prikazuju samostojeći četverostrani neostilski zvonik postavljen na ukošenu bazu ukrašenu rustikalno oblikovanim klesancima. Dva od tri prijedloga arhitektonski su razrađenija jer se iznad baze, a ispod lože za zvona s biforom i satom, izmjenjuju dva kata otvorena polukružno zaključenim prozorima. Jedan od ova dva prijedloga zaključen je lukovicom a drugi kupolastim krovom. Međutim, treći prijedlog koji je formama nešto jednostavniji, iznad rustikalne baze ima izduženi kat artikuliran debljim rubnim pilastrima i tanjim središnjim pilastrom koji podržavaju dva slijepa luka po uzoru na zvonik bazilike sv. Marka u Veneciji. Iznad neoromaničke lože za zvona otvorene sa svake strane biforom, izdiže se oktogonalna atika rastvorena polukružnim otvorima i zaključena kupolom sa završnom lukovicom. Moguće je pretpostaviti da je za izradu zvonika prihvaćen treći, skromniji prijedlog jer se u mapi nacrtu u župnom arhivu nalaze izvedbeni nacrti i presjeci s mjerama upravo ovoga, trećeg prijedloga. Osim nacrtu, poduzetnik Matzenik priložio je projektu izgradnje i analizu troškova materijala i radne snage potrebne za izgradnju zvonika.²⁵

Anton Matzenik prethodno je sudjelovao kao građevinski poduzetnik na izgradnji zvonika uz župnu crkvu sv. Ivana i Pavla u mjestu Ložišća na otoku Braču. Zvonik je izgrađen prema nacrtu kipara Ivana Rendića, dok je Anton Matzenik bio tek jedan od građevinskih poduzetnika koji su realizirali njegovu ideju.²⁶ Međutim, usporedbom ovog zvonika s projektom zvonika u Vrboskoj, nepobitan je utjecaj Rendićevog primjera na Matzenikov koji se očituje u gotovo identičnom oblikovanju izduženog srednjeg kata s pilastrima, zatim lože za zvona s neoromaničkom biforom i natkrivene trokutastim zabatom te identične završne atike s lukovicom. Premda je ovom projektom zadatku Matzenik pristupio 20 godina poslije i iako je u međuvremenu sudjelovao u projektiranju i drugih zvonika, kao na primjer za crkvu Gospe Sinjske franjevačkoga samostana u Sinju, upravo je Rendićev zvonik ostao glavni uzor.²⁷ U konačnici, do realizacije Matzenikovog projekta nije došlo.

22 Vladimir Marković navodi i druge analogije koje se mogu uočiti s drugim crkvama: to u oblikovanju arhitektonske plastike. Na primjer, kapiteli pilastara trijumfalnog luka crkve sv. Lovre pojednostavljena su verzija kapitela koji se prvi puta javlja u Veneciji u 15. stoljeću, dok se u Dalmaciji primjenjuje u 16. i u prvim godinama 17. stoljeća, na primjer u dominikanskoj crkvi sv. Marka u Hvaru, u župnoj crkvi sv. Stjepana u Starom Gradu čija gradnja je započeta 1605. godine ili župnoj crkvi sv. Mihovila u Omišu dovršenoj 1618. godine. Za arhitektonsku plastiku omiške crkve karakteristične su i trokutaste konzole s ovješanim malim okruglicama na koje se oslanjaju lezene: Vladimir Marković, *Dalmatinske crkve 17. i 18. stoljeća sa šiljatim bačvastim svodom i pojasnicama – ishodišta i putovi usvajanja*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 32, Zagreb 2008., 115-138.

23 Župni Arhiv u Vrboskoj (ŽAV), Spisi, VI.

24 Zbog velikog formata mapa nacrtu čuva se u Župnom arhivu zasebno, odvojeno od gore navedenog arhivskog dokumenta bez posebne signature.

25 O Antonu Matzeniku i njegovoj djelatnosti na području Zadra vidi Marija Stagličić, *Graditeljstvo Zadra od klasicizma do secesije*, Zagreb, 2013., 61, 74-75, 138-139, 141, 159, 162-163, 165, 191-193, 198, 215, 21.

26 Duško Kečkemet, *Ivan Rendić: Život i djelo*, Supetar, 1969., 336, 497.

27 Matzenik je s inženjerom Graziom za sinjske franjevce 1888. godine izradio projekt produženja apside s redovničkim korom i novog zvonika, Arhiv franjevačkog samostana u Sinju, Inventar nacrtu.

Crkva sv. Marije

Tvrđnja prema kojoj bi umjesto crkve sv. Lovre najstarija mjesna crkva bila ona posvećena sv. Mariji dugo je dominirala u dosadašnjoj literaturi, a proizašla je iz pogrešne interpretacije arhivskog podatka iz 1465. godine na koju je upozorio prvo Joško Kovačić, a razradio Joško Bracanović u svom radu upravo u ovom zborniku.²⁸ Podatak da je crkva sv. Lovre najstarija crkva u mjestu donosi već spomenuti dokument kanonika Nikole Starjanića datiran u 1504. godinu. Iz njega proizlazi da je, u vrijeme izgradnje crkve sv. Lovre i za vrijeme Starjanićevog rada u župi još od 1475. godine u mjestu postojala samo jedna crkva, i to ona posvećena sv. Lovri.²⁹ Prema ovoj, novoj interpretaciji dokumenata Bracanović uvjerljivo pretpostavlja da je gradnja crkve sv. Marije uslijedila nakon što je crkva sv. Lovre već bila izgrađena, i to kao

28 Niko Duboković Nadalini, Emancipacija naselja hvarske ravnice od feudalnog oblika crkvene uprave, *Odabrani radovi*, Split, 2001., 47; Joško Kovačić, Razvoj grada i luke Hvara kao vojnog i pomorskog središta, Građa i prilozi za povijest Dalmacije 25, Split, 2012., 229.

29 Joško Bracanović, Pregled povijesti mjesta i župe Vrboske, tekst u Zborniku, bilješka 22.

Pogled na bastion, glavno pročelje i južni zid crkve sv. Marije

posljedica sukoba stanovnika Vrboske oko privrženosti matičnom naselju Vrbanju. Crkva Gospe od Milosrđa u Vrboskoj spominje se po prvi put u dokumentu iz 1521. godine što navodi na zaključak da je izgrađena između 1504. i 1521. godine.³⁰

Crkva, kakvu je zatičemo danas, nije zadržala izvorni oblik u kakvom je bila izgrađena tijekom prva dva desetljeća 16. stoljeća. U nedostatku relevantnih povijesnih podataka, analizom strukture i oblika građevine moguće je zaključiti da je izvorna struktura bila preinačena više puta tijekom duljeg vremenskog razdoblja.

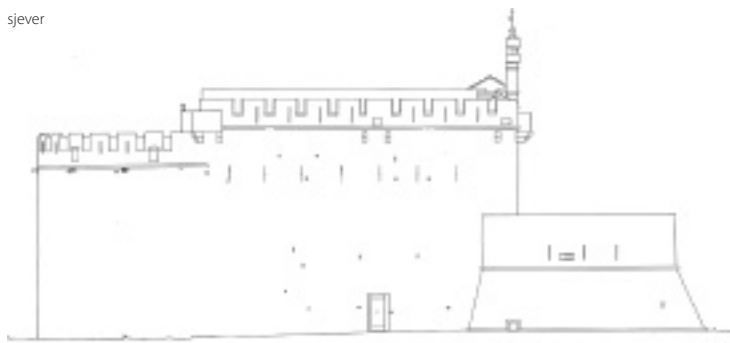
Može se pretpostaviti da je izvorna građevina, crkva posvećena Gospi bila pravilno orijentirana svetištem prema istoku, jednobrodna građevina s pravokutnom apsidom što se raspoznaje u upisanom tlocrtnom obliku današnje građevine a prema analogiji s ostalim sakralnim građevinama u Vrboskoj. U izvornom stanju crkva je imala dva ulaza na bočnim zidovima, od kojih je danas onaj na sjevernom zidu zazidan te najmanje jedan prozorski otvor na svakom od bočnih zidova od kojih je vidljiv, sa svojim profiliranim okvirom, jedino onaj na južnom zidu. U tkanju ziđa južnoga zida vidljiv je obris zazidanoga prozorskog otvora koji se nalazio lijevo od bočnog ulaza a dimenzijama je veći od današnjega prozora. Glavno pročelje crkve u glavnim karakteristikama sačuvalo se do danas. Otvor glavnog ulaza je pravokutan s lunetom iznad njega. Ulaz i luneta uokvireni su bogato ukrašenim profiliranim gredama s tordiranim štapom uz svijetli otvor i s dva reda kontinuiranih naizmjeničnih zubaca. Grede dovratnika postavljene su na konzole, trokutaste, konkavno uvučenih stranica s donje strane ovješnim okruglim ukrasom koji se, kako smo već spomenuli nalaze na istoj poziciji i na bočnim portalima crkve sv. Lovre. Na glavnom pročelju izvorne crkve, nalazio se, kakvog ga nalazimo i danas, okulus s meko profiliranim kamenim okvirom.

Unutrašnjost crkve
sv. Marije – Pogled prema
svetištu

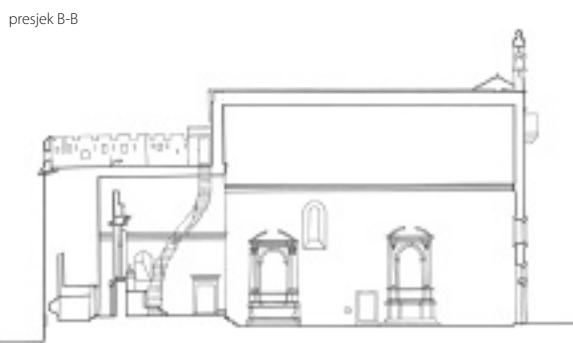
Unutrašnjost crkve
sv. Marije – Pogled prema
ulaznom zidu

30 Joško Bracanović, Pregled povijesti mjesta i župe Vrboske, Tekst u zborniku, bilješka 28.

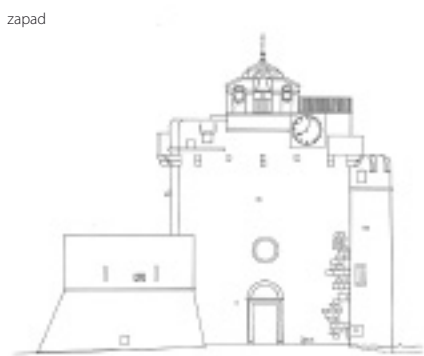
sjever

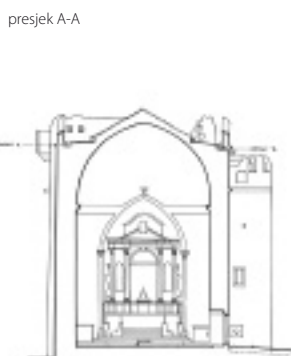
presjek B-B

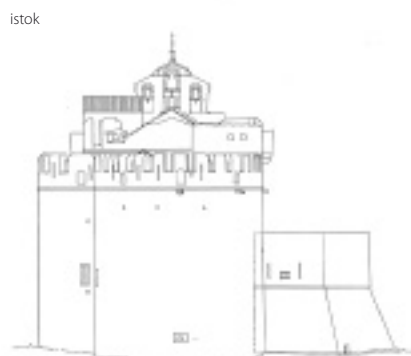
zapad

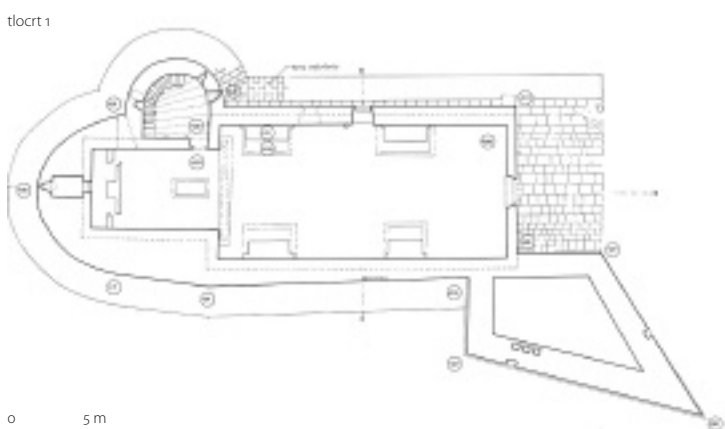
presjek A-A

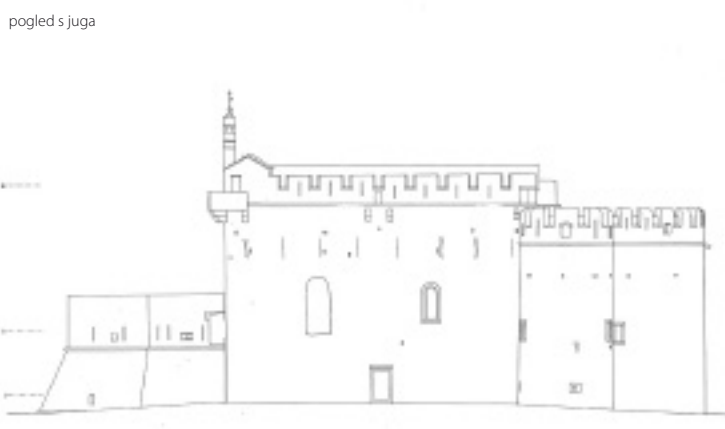
istok

tlocrt 1

pogled s juga

0 5 m

Tijekom 16. stoljeća, i to najvjerojatnije nedugo nakon što dovršena izgradnja crkve ili tijekom njenog završetka pristupilo se njenom preinačavanju radi potrebe izgradnje utvrde u mjestu u kojoj bi se sklonilo stanovništvo tijekom napada i pljačke. Osim što je Vrboska nastradala 1514. godine od strane Mlečana i hvarskih plemića koji su pokušavali ugušiti pobunu pučana i uhvatiti njene vođe, Vrboska je ubrzo pretrpjela nova pustošenja i to od strane Osmanlija.³¹ Prvo 1538., ali i nanovo 1571. godine kada je beg Uluč Ali, osmanski vazal, u osvit bitke kod Lepanta napao i opustošio gotovo sva mjesta na otoku.³² Nakon što je poharao i spalio grad Hvar i Stari Grad napao je i spalio Vrbosku.

Crkva sv. Marije – Sjeverni bočni zid; Uzdužni presjek; Glavno pročelje s bastionom; Poprečni presjek s pogledom na svetište; Istočni zid; Tlocrt i Južni bočni zid (Arh. snimak: S. Gvozdanović, 1964.; Konzervatorski odjel u Splitu)

31 Andro Gabelić, Pučki ustanak Matije Ivanić (1510-1514), *Hvarski zbornik 1*, Split, 1973.,13-27; Petar Kuničić, *Vrboska i njezine rijetkosti*, Sarajevo 1902., 8-11.
32 O begu Uluč–Aliji vidi: Gino Benzoni, Galeni, Gian Dionigi, *Dizionario Biografico degli Italiani 51*, Roma 1998., Url: http://www.treccani.it/enciclopedia/gian-dionigi-galeni_%28Dizionario-Biografico%29/ (3. prosinca 2014).

–
Crkva sv. Marije – Gornji dio glavno pročelja s preslicom za zvona i satom

–
Crkva sv. Marije – Pogled s terase rondela na zabat krovista broda i dio kruništa bočnih zidova s ostacima mašikula na jugoistočnoj kutu broda

–
Crkva sv. Marije – Portal na glavnom pročelju

Apostolski vizitator biskup Valier koji je 1579. godine posjetio Vrbovsku, opisuje crkvu sv. Marije i identificira je kao tvrđavu.³³ On kaže: *Crkva sv. Marije od Milosti je nadsvedena, visoka, duga i široka, ima oblik tvrđave, kao što to doista i jest. Nad njom su naime, sagrađeni zakloni da puk u slučaju navale neprijatelja, koji su blizu, može ovdje naći utočište. ... Crkva ima jedan oltar ukrašen palom.*³⁴

Vjerojatno slijedeći jeļšansku ideju kada je u prvoj polovici 16. stoljeća utvrđena crkva sv. Fabijana i Sebastijana stanovnici Vrbovke preinačili su postojeću crkvu sv. Marije u tvrđavu. U prvoj fazi formiranja utvrde, prilikom fortificiranja izvorne građevine povišeni su njeni perimetralni zidovi sa sve četiri strane te je iznad njih izgrađeno krunište s prsobranima te ju takvo zatiče vizitator Valier 1579. godine.³⁵ Krunište je odvojeno od ostatka zida kordonskim vijencem koji na istoj visini

33 Niko Duboković Nadalini, Emancipacija naselja hvarske ravnice od feudalnog oblika crkvene uprave, *Zapisi o zavičaju II*, Jelsa 1970., 85

34 Valierova vizitacija Hvarske biskupije 1579. (prir.) Josip Franulić, Prilog Vjesnika Hvarske biskupije, 1976., 35.

35 Ana Deanović, Glosar naziva u upotrebi srednjovjekovnog i renesansnog vojnog graditeljstva u Hrvatskoj, *Rad JAZU*, 381, Zagreb 1978., 39.

—
Polukule ili rondeli crkve
sv. Marije

kontinuira zaokružujući sve četiri stranice kvadra crkvenog broda. Na prsobranima kruništa nalaze se puškarnice i otvori za pristup mašikulama. Tek na dijelu kruništa iznad glavnoga pročelja te iznad apside nalaze se i otvori za topove. Položaji ovih topovskih otvora raspoređeni su strateški braneći pristup neprijatelja s mora te da bi ojačali obranu i spriječili prodor neprijatelja u unutrašnjost građevine, visoko iznad sva tri ulaza, na glavnom pročelju i oba bočna zida, izgrađeni su mašikuli na kamenim konzolama, mjesta s kojih se moglo vrućim uljem, kamenjem ili vatrenim oružjem efektivno braniti proboj u unutrašnjost.³⁶ Osim iznad triju ulaza, mašikuli su postavljeni i iznad četiri kuta broda crkve o čemu nam svjedoči sačuvani mašikul na jugozapadnom uglu te sačuvane kamene konzole na ostalim uglovima koje su podržavale, danas nepostojeće mašikule. Upravo konzole koje su nosile mašikule na sjeveroistočnom i sjeverozapadnom uglu te kordonski vijenac koji kontinuirano dužinom začelnoga zida iznad apside ukazuju da prva faza utvrđivanja crkve nije predviđjela izgradnju dviju polukula.

36 Niko Duboković mašikule identificira kao osmatračnice što mislim da ipak nije njihova ispravna funkcija. Vidi Niko Duboković, *Crkva-tvrđava u Vrbovskoj, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 15*, Split, 1963., 116 i 118.

Crkva je najvjerojatnije teško oštećena prilikom napada gusara Uluča Alija na Vrbosku na što upućuje podatak iz 1582. godine koji govori da su crkvi sv. Marije potrebni veliki popravci jer je pretrpjela štetu tijekom prošlog rata.³⁷ U nedostatku povijesnih izvora, nemoguće je procijeniti koliko je vremena proteklo između prve faze utvrđivanja crkve i druge faze kada su izgrađene dvije polukule.³⁸ Zasigurno, njihova izgradnja nije kasnija od kraja 16. stoljeća te su vjerojatno zamišljene i izvedene od lokalnih majstora. Njena pravokutno izdužena apsida ovom je prilikom ovijena debelim zidom eliptoidne polukule kojom je branjen pristup s mora, iz smjera ulaza u luku. S južne strane apsida dodana je također polu kula ili rondela koja je omogućavala nadzor nad susjednim dijelovima ziđa i eliminirala pojavu mrtvog kuta u kojem su neprijatelji mogli neometano napadati zidine, posebno južni zid crkve na kojem je, u cilju poboljšanja obrane, zazidan prozorski otvor. Vrh zida obiju kula zaključen je kruništem koje je pružalo zaštitu braniteljima tijekom napada.

O istovremenoj izgradnji obiju polukula ukazuju njihove zajedničke oblikovne karakteristike. Kordonski vijenac koji odvaja ziđe od kruništa kontinuirano na istoj visini na obje polukule, na kruništu se obiju kula izmjenjuju puškarnice i otvori za topove, a u njihovom prizemlju se nalaze identični okrugli otvori za topove formirani iz jednog kamenog bloka. Na osnovu izrazite sličnosti u oblikovanju zidnog plašta ovih dviju kula s kulama samostana sv. Petra Mučenika u Starom Gradu na Hvaru, Ambroz Tudor pretpostavlja da su isti inženjeri i majstori zamislili i realizirali oba para kula u istom navratu i to neposredno

—
Pogled na ulaz u luku s
obrambene platforme
crkve sv. Marije

—
Stubište koje iz sakristije
vodi na terasu polukula
crkve sv. Marije

37 „... Santa Maria ha bisogno di molta riparatione per hauer patito in questa guerra prossima passata.“ BAH, kutija 39, Miscellanea raznih biskupa. Građa za shematizam (1).

38 Dvije različite rane faze utvrđivanja crkve uočio je već Niko Duboković u svom članku Crkva-tvrđava u Vrboskoj, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 15, Split, 1963., 118: *Iz toga, kao i iz načina kako je kamena građa rondela spojena s glavnim pravokutnim zdanjem dalo bi se zaključiti, da su rondel i zaleđe sagrađeni naknadno. Možda neposredno, ali nam izgleda da nisu bili u prvi čas predviđeni.*

nakon osmanskog napada 1571. godine.³⁹ Sličnosti su uočene u strukturi gradnje, oblikovanju kruništa sa zaobljenom čeonom stranom i razdijeljeno prsobranima na kojem se izmjenjuju puškarnice te u identičnom izgledu polukružnog kordonskog vijenca koji odvaja krunište od donjeg dijela zida. Podatak iz vizitacije vizitatora Priulija iz 1603. godine da je sakristija sv. Marije u izgradnji tijekom njegovog posjeta govori nam da se s izgradnjom rondela započelo krajem 16. stoljeća te da se njihov dovršetak odužio u 17. stoljeće.⁴⁰

Dok su polukružne visoke kule uz apsidu izgrađene na tradicionalan način koji je prevladavao sve do kraja 16. stoljeća, u kojemu su zaobljenost i visina bili glavni faktori u obrani prvenstveno protiv opsade i neprijatelja koji se penjao na zidine, peterokutni bastion koji je izgrađen uz sjeverozapadni kut pročelja crkve izraz je strujanja prve polovice 17. stoljeća u razvoju vojne arhitekture koja se prilagođavala razvoju artiljerijskog oružja. Ovaj *šperun* smišljeno je postavljen da brani crkvu – tvrđavu od neprijatelja naoružanog lakom artiljerijom koji dolazi s kopna, iz smjera glavne komunikacije sa zapada, iz Staroga Grada te da brani glavni ulaz crkve – tvrđave sa sjevernim, bočnim zidom. U donjem dijelu bastiona nalazi se cisterna za vodu, dok se na njenoj platformi okruženoj visokim obodnim zidom s otvorima za topove i puškarnice nalazi četverostrana kruna cisterne. Bastion je povezan s crkvom uskim prolazom naknadno izdubljenim u bočnom zidu crkve, uz samo glavno pročelje. Iz unutrašnjosti crkve prolazu se pristupalo kroz polukružni otvor na visini od gotovo četiri metra.⁴¹ Puno niža, potpuno drugačija visina zidnog plašta bastiona od polukružnih rondela na istoku, orijentacija te kut nagiba zidova govori nam s posvemašnjom sigurnošću da je ovaj bastion ili *šperun* projektirao netko od ponajboljih vojnih inženjera koji je poslan u Vrbosku od službenih vlasti Mletačke Republike. Potvrdu za to nalazimo u dokumentu datiranom 6. siječnja 1646. Godine kojega je Andrej Žmegač pronašao u Arhivu Mletačke Republike u Veneciji.⁴² Iz dijela dokumenta kojeg donosi Žmegač proizlazi da *Vrbovljani uza svoju utvrdu namjeravaju izgraditi i jedan bastion prema nacrtu što ga je izradio Nicola Candido*.⁴³ Nicola Hanžić zvan Candido, porijeklom s Hvara, bio je inženjer u službi Mletačke Republike.⁴⁴ U dvije prilike, 1625. i 1638. godine, obišao je mletačke posjede na istočnoj obali Jadrana i u svojim izvještajima predložio mletačkom Senatu planove utvrđivanja pojedinih gradova u cilju učinkovite obrane od Osmanlija. Između ostalih ideja za utvrđivanje, predložio je izgradnju utvrde Gripe pored Splita koja je nešto kasnije i realizirana.⁴⁵ Namjera izgradnje bastiona uz crkvu sv. Marije u Vrboskoj postojala je i prije 1646. godine. Naime, još 1640. godine se spominje u dokumentima da su pripreme za izgradnju bastiona na uglu Gospine crkve gotovo dovršene.⁴⁶

39 Ambroz Tudor, Utvrđivanje samostana Sv. Petra Mučenika u Starom Gradu tijekom XVI. st., *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23, Zagreb 1999., 100.

40 *Spisi apostolskih vizitacija Hvarske biskupije iz godina 1579., 1602./1603. i 1624./1625.*, priredili Andrija Vojko Mardešić i Slavko Kovačić, Rim 2005., 392-394.

41 Niko Duboković, Crkva-tvrđava u Vrboskoj, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 15, Split, 1963., 122 pretpostavlja da je ispred glavnog pročelja crkve postojalo obzidano predvorje koje bi omogućavalo komunikaciju između šperuna i crkve za koje međutim nismo uočili dokaze, a ni potrebu.

42 Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb, 2009., 68: ... *di alzardinuovo un Baloardo di qualche spesa con forme il disegno gia lasciato le dal Nicolino Candido ingegnere*... Archivio di Stato di Venezia, Dispacci, Rettori, Dalmazia, filza 51, 6. siječnja 1646. Iz doslovnog prijevoda navedenog dijela dokumenta proizlazi da Vrbovljani nanovo podižu bastion. Na stranci 188 Žmegač spominje i trošak od 12000 dukata za utvrđivanje sv. Marije u Vrboskoj međutim, nije jasno odnosi li se ta suma na trošak izgradnje bastiona ili prethodnu izgradnju rondela.

43 Žmegač navodi da se u dokumentu spominje osim crteža kojeg je Candido ostavio Vrbovljanima i „modello“ koji se međutim nije sačuvao.

44 Kruno Prijatelj, Hrvatski biografski leksikon, 1989., (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3327>, 19. listopada 2015.); Joško Kovačić, Nekoliko podataka o starogradskim spomenicima, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 34, 1994., 373 donosi podatak da je 1627. godine Nicola Candido, pok. Abrama, inženjer u službi Serenissime, koji se tada trenutno nalazio u Padovi, bio vlasnik crkve sv. Vinka u Starom Gradu na Hvaru.

45 Cvito Fisković, Ignacije Macanović i njegov krug, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 9, Split 1995., 198.

46 Joško Bracanović, Pregled povijesti mjesta i župe Vrboske, bilješka 50.

Zahvati kojima je izvorna sakralna građevina preinačena u tvrđavu realizirani su kroz razdoblje od stotinjak godina, od sredine prve polovice 16. stoljeća do sredine prve polovice 17. stoljeća. Inicijativa za njihovu izgradnju je najvjerojatnije potekla iz lokalne zajednice koja ju je i financirala, dok je središnja, mletačka vlast gradnju odobravala preko lokalnih predstavnika vlasti.⁴⁷ S prvim preinakama započeto je vjerojatno nakon prvog osmanskog napada 1538. godine kada su povišeni bočni zidovi crkve. Druga faza utvrđivanja koja je obuhvatila izgradnju dviju polukula mogla je biti realizirana u jednom zamahu nakon što je gusar Uluč Ali opustošio mjesto 1571. godine. Utvrđenja realizirana tijekom 16. stoljeća zbog iznimne visine i bez nagiba vertikalnoga zidnog plašta, adekvatna su prvenstveno za obranu kod opsade ili od napada pješadije naoružane streljačkim oružjem koja dolazi iz pravca mora za razliku od *šperuna* izgrađena uz pročelje crkve tijekom prve polovice 17. stoljeća.

U unutrašnjosti je crkve šiljato bačvasti svod podignut zasigurno nakon prve faze utvrđivanja perimetralnih zidova broda, a vjerojatno i tek nakon svih navedenih preinaka jer njegova visina kompromitira funkcionalnost platforme na vrhu crkve za vrijeme obrambenih manevara. Već je prije istaknuto da šiljato bačvasti svod nalazimo diljem Dalmacije od 15. pa ponegdje sve do 19. stoljeća. U vrhu pročelja 1874. godine postavljena je nova preslica za tri zvona kako govori natpis na poledini preslice iznad srednje arkade: *D(eo) O(ptimo) M(aximo) / A(nno) D(omini) 1874.*

Sve ove preinake pretvorile su izvornu sakralnu građevinu skromnih stilskih karakteristika u iznimno zdanje premda, prema dosada dostupnim podacima, nikada nije njena obrambena funkcija stavljena u uporabu. Danas crkvu valoriziramo kao veoma važan nacionalni spomenik, jer je jedna od svega tri monumentalne utvrđene crkve u Dalmaciji, a između njih se ističe kao *najistaknutiji primjer utvrđene sakralne građevine istočnog Jadrana*.⁴⁸ Pored Gospe od Milosrđa u Vrboskoj, monumentalne crkve-tvrđave u Dalmaciji su crkva Uznesenja Marijina u Jelsi na istom otoku te crkva sv. Duha na otoku Šipanu. Iako sve tri crkve pripadaju istom specifičnom tipu crkve-tvrđave, svaka građevina ima zasebne karakteristike koje su izraz povijesnih prilika, vojnih funkcija i lokalnih graditeljskih odlika. Većina utvrđenih crkava je sagrađena je na otocima koji su bili najizloženiji gusarskim napadima, dolazili oni s područja Neretve, Albanije, Ulcinja ili s Afričke obale. Osim spomenutih monumentalnih zdanja koji su služili za prihvrat lokalnog stanovništva tijekom gusarskih napada i kakvu-takvu obranu mjesta, diljem Dalmacije nalazimo i veliki broj manjih fortificiranih crkava i zvonika te utvrđene komplekse. Utvrđene sakralne građevine bile su prisutne u svakom obalnom naselju hvarske komune te njihova učestalost *pokazuje da su bile glavni oslonac obrane pojedinog naselja*.⁴⁹

Crkva sv. Roka

Crkva sv. Roka izgrađena je jugozapadno od župne crkve 1577. godine kao zavjet protiv kuge koja je tada poharala otok,⁵⁰ uz glavnu komunikaciju koja je povezivala mjesto sa Starim Gradom u kojem je upravo tada harala ova opaka bolest. Za razliku od drugih crkava u mjestu, crkvice sv. Roka nije pravilno orijentirana; njeno svetište usmjereno je prema zapadu, dok su ulazna vrata okrenuta prema mjestu, baš kao i crkva sv. Roka na brijegu iznad Supetra na Braču.⁵¹

Crkva je skromnih dimenzija, pravokutnog broda s pravokutno zaključenim svetištem. Na sjevernom bočnom zidu crkve nalazi se prozorski otvor kojim je, uz otvore na pročelju osvijetljena unutrašnjost. Danas ogoljeni zidovi unutrašnjosti crkve nadsvedeni su šiljatim svodom, baš kao i svetište. Crkveno pročelje u donjem dijelu otvoreno je

47 Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb, 2009., 71.

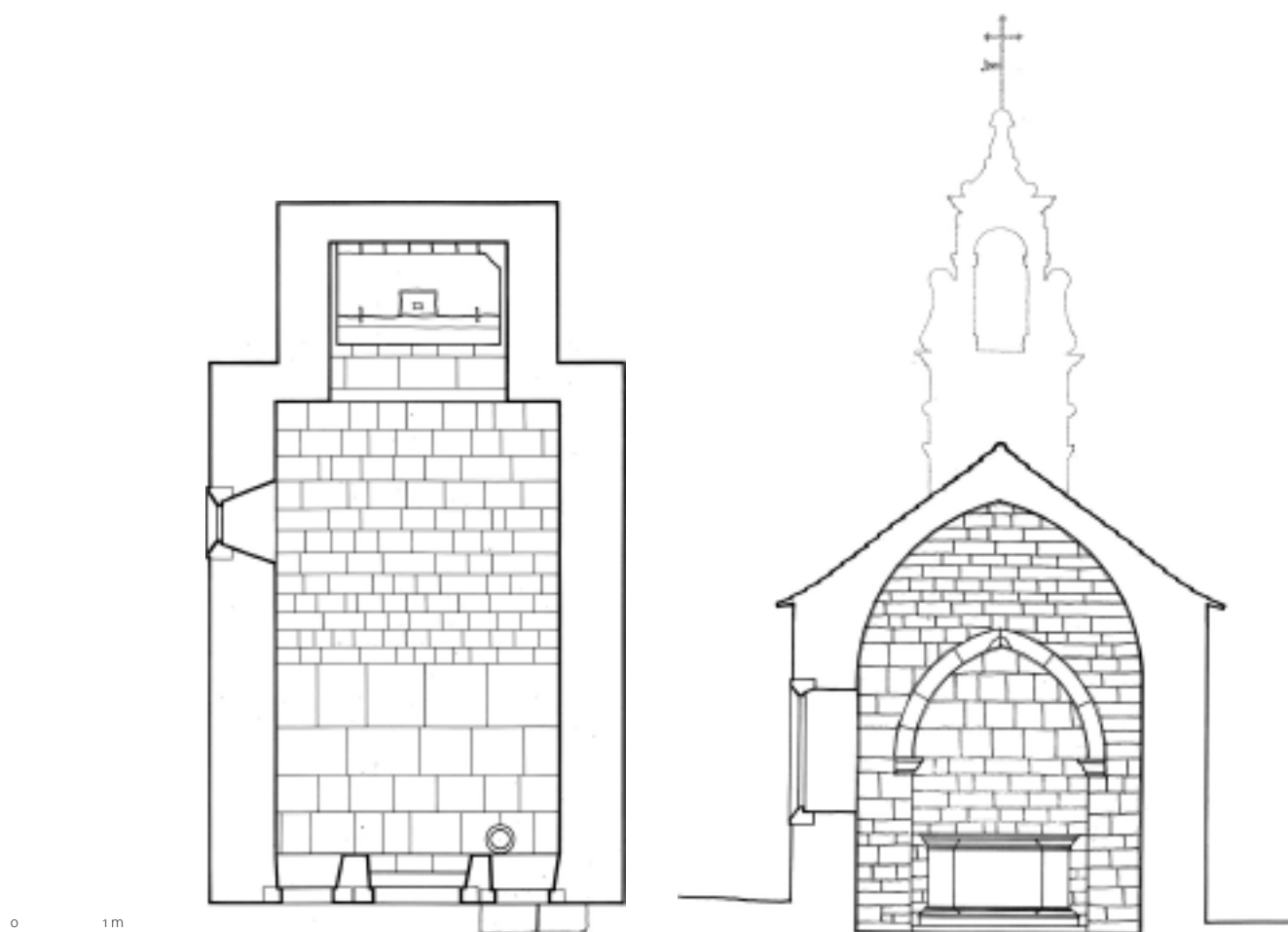
48 Sena Sekulić-Gvozdanović, *Crkve-tvrđave u Hrvatskoj*, Zagreb, 1994., 30; Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb, 2009., 66-67.

49 Ambroz Tudor, Utvrđivanje samostana Sv. Petra Mučenika u Starom Gradu tijekom XVI. st., *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23, Zagreb 1999., 96.

50 Joško Bracanović, Pregled povijesti mjesta i župe Vrboske, bilješka 54.

51 Joško Kovačić, *Župa Supetar na Braču / Nastanak i crkveni spomenici*, Split, 2004.

pravokutnim glavnim ulazom i njemu bočno postavljenim pravokutnim prozorima. Svi otvori su uokvireni jednostavno klesanim kamenim gredama bez stilskih oznaka. Iznad pročelja se izdiže preslica na jedno zvono. Izgradio ju je 1832. godine klesar Antun Štambuk.⁵² Istom prilikom najvjerojatnije su povišeni obodni zidove crkve za nekoliko redova klesanaca te je postavljen novi dvoslivni krov od kamenih ploča. Lijevo i desno od glavnog ulaza u pročelje su ugrađene kamene ploče oslonjene na kamene konzole koje su služile kao klupčice za odmor vjernicima-putnicima. Iste ploče su bile ugrađene i cijelom duljinom južnog bočnog zida, uz glavnu komunikaciju iz mjesta, međutim one su naknadno otučene.

Glavno pročelje crkve sv. Roka

Tlocrt i poprečni presjek s pogledom na svetište crkve sv. Roka (Arh. snimak: D.P.K.B. Vrboska; Konzervatorski odjel u Splitu)

52 Joško Kovačić, Svirče na Hvaru – Pučanstvo i spomenici, *Služba Božja* 34, Makarska 1994., 231.